

EUNOMIA

Een utopische economie en democratie.

Essay

Alias Pyrrho

EUNOMIA

Een utopische economie en democratie.

Schrijver: Alias Pyrrho
Coverontwerp: Yan Krikke
ISBN: 9789402112047
© Alias Pyrrho
Brave New Books

Gemiste kans

Eunomia is de (Griekse) naam voor een uiterst stabiele economie en een zeer democratisch staatsbestel. Het motief voor deze visionaire bijdrage aan een andere economie en democratie komt niet alleen voort uit wat wenselijk is, maar uit noodzaak. De bezwaren van de vrije markt zijn grensoverschrijdend en raken het milieu, de moraliteit en de nationale democratie. Dat vraagt om een radicale hervorming van het economische denken met een meer civiele grondslag. De utopische economie en democratie die hier worden gepresenteerd geven een toekomstperspectief waarbij de wenkbrauwen omhoog zullen gaan. Want slechts één vergaande maatregel is voldoende om de transitie naar de utopie te volbrengen. De voordelen van Eunomia zijn een uitnodiging voor nader onderzoek.

Dit essay is dan ook bestemd voor mensen die bezorgd zijn over de stabiliteit van de huidige economie, en voor hen die zich gevangen voelen in de tredmolen van deze consumptiemaatschappij. Ook voor degenen die vrijheidslievend zijn maar die de mogelijkheden van de vrije markt om mensen te onderdrukken en uit te buiten onrechtvaardig vinden; eveneens voor critici die zich ergeren aan zelfverrijking en die zich irriteren aan de gevolgen van werkloosheid en faillissementen, maar ook voor democraten die bezorgd zijn over de macht van de financiële markten; voor wetenschappers die alle innovaties, uitvindingen en technologische kennis voor duurzame producties benut zouden willen zien, en voor allen die het milieu een warm hart toedragen. Kortom, voor al diegenen die twijfels of bedenkingen hebben bij een kapitalistische economie. Voor die mensen is hier een alternatief om over na te denken: Een utopische

economie en een vernieuwde democratie. Misschien niet voor uzelf, dan wel voor uw kinderen of kleinkinderen. De wereld draait nog wel even door.

Dit essay is overigens ook interessant voor hen die zich prima voelen in dit systeem, die er financieel goed van profiteren, die vrijheid in alle sectoren van het leven waarderen, alsook het privébezit; al die tevredenen kunnen gewoon doorlezen, ook zij gaan er behoorlijk op vooruit.

Utopieën gaan gebruikelijk over een andere staatsinrichting, een ander soort economie, een nieuwe mentaliteit of levenswijze en over wensen en verlangens die vaak in een zeer verre toekomst gerealiseerd kunnen worden. De utopie als ideale samenleving wordt ook wel een wensdroom genoemd en mist een realiteitsgehalte, waardoor weinig lezers zich aangetrokken voelen daar kennis van te nemen. De bijbetekenis, ‘per definitie onhaalbaar’, wordt dan voor hoofdbetekenis aangezien. Alleen liefhebbers van sciencefiction vermaken zich met de geschetste fantasiewereld, maar voor mensen met enig realiteitsbesef is een utopie geen optie. Dat komt, de afstand met de bestaande samenleving is in dergelijke ideeën, als ze er al zijn, vaak te groot en de verschillen met de huidige economie, de vrije markt of wel de consumptiemaatschappij, zijn onoverbrugbaar. Serieus zich in een utopieën verdiepen zou uitlopen op een bedwelmend soort naïviteit, goed voor de zogenaamde occupy-beweging, maar natuurlijk niet voor realisten die met beide benen op de grond staan.

Een andere reden voor de geringe belangstelling in utopieën is, dat de schildering van toekomstbeelden niet altijd even aantrekkelijk is. Of ze gaan terug naar de oertijd in een volkomen afhankelijkheid van de natuur

of het zijn technologisch voorgestelde werelden, die eerder benauwend dan bevrijdend zijn, waarin de mens als een slaaf wordt gedetermineerd en iedereen wordt gecontroleerd en bespied – hé, NSA zijn we al zo ver? - om aan overheidseisen te voldoen, welke eerder afschuw opwekken dan interesse.

Zo'n samenleving wordt ook wel een dystonie genoemd, iets wat eerder voorkomen moet worden dan toegejuicht. Deze redenen maken de utopie als object voor nieuwsgierigheid en onderzoek weinig geliefd. Dat er nauwelijks of geen alternatieven voor ons huidige systeem bedacht worden komt ook, naar we aannemen, dat een utopietje niet eventjes uit de mouw geschud kan worden. Een theoretische verbetering van het huidige stelsel zit vol haken en ogen.

Wat is het belang van utopieën?

De sceptische of liever onverschillige houding voor toekomstige ideeën is mede verantwoordelijk voor het feit dat er geen economische of staatsrechtelijke perspectieven zijn. We weten niet beter of de wereld moet zijn zoals die thans is en zal min of meer altijd zo blijven, daar hebben we ons bij neer te leggen. We zitten tezamen gevangen in een niet te stoppen proces en hebben de ontwikkelingen zoals ze zich voordoen maar te accepteren. Wereldwijd bevinden we ons in een vrije markt, een kapitalistisch systeem, en de nadelen van dat financiële systeem proberen bestuurders hier en daar op nationiveau wat bij te sturen, al of niet met steun van economen. Maar de krachtigste stimulans komt van de overheid om dit economische systeem juist te versterken en te activeren. In Nederland staan alle politieke partijen grotendeels in lijn met de vrije markt.

Terwijl veel wetenschappers niet bevreesd zijn om nieuwe hypothetische perspectieven te scheppen, waar vervolgens onderzoek naar verricht wordt, blijven de economen veilig nadenken in hun vertrouwde kaders zonder bedenkingen over het systeem zelf. Wanneer we het hier over een utopie hebben dan gaat het niet over een illusie maar over een maatschappij waarin de mens in vrijheid en gelijkheid aan zijn toekomst bouwt. Het behelst een reëel project dat mensen mobiliseert. De bijbetekenis ‘per definitie onhaalbaar’ mag hier worden geschrapt. Maar moeilijk haalbaar blijft het zeker.

Elk individu vindt het heel normaal om voor zichzelf een perspectief te scheppen, op korte en langere termijn, soms helaas een onhaalbare toekomstdroom, maar vaker een carrière die slaagt; in ieder geval heeft de mens een vermogen tot verbeelding gekregen om een plan te bedenken dat het nastreven waard is. Dit geldt echter niet voor het grote lichaam dat hier verder ‘het systeem’ wordt genoemd. Wie serieus genomen wil worden zoekt wegen in de bestaande orde, en laat zich niet voor naïef, infantiel of erger verklaren door aan te komen, met nauwelijks of moeilijk uitvoerbare plannen. Conservatief ingestelde geesten krijgen al rillingen over hun rug als ze de woorden verandering of vernieuwing horen. Hun scepsis is niet zelden een vertaling van psychologische motieven.

De gevoelde irrelevantie voor utopieën blijkt diep te zitten, getuige het assortiment vooruitzichten dat eigenlijk neerkomt op nul. Bijzonder, omdat het de grondvesten van het menselijk bestaan betreft, terwijl we in allerlei wetenschappelijke deelgebieden vooruit zien en hypothesen opstellen, stuit de ontdekkingsstocht naar een alternatieve economie en/of een samenleving op onvermogen of desinteresse.

Een politiek of economische perspectief is er dus niet, dan alleen binnen de marge van het huidige systeem, dat gecorrigeerd wordt door politieke partijen, het parlement, de coalitieregering, vakbonden, de media en belangenorganisaties die bijvoorbeeld voor een beter milieu pleiten of voor duurzaamheid. Wetenschappers hameren op het feit dat we de aarde teveel belasten en de nadelige gevolgen daarvan zullen ondervinden.

Politieke partijen die programma's lanceren met posities uiterst links of uiterst rechts van het politieke centrum mogen dan ook geen utopieën heten, omdat ze gewoonlijk binnen het bestaande economische systeem vallen. Een utopie daarentegen belooft een substantiële omwenteling van de bestaande orde.

De politieke elite stelt over het systeem waarin we verkeren zelfs geen diepgaande vragen, wat betreft de houdbaarheid van het systeem, of dat ze daarover gereede twijfels uiten, alsof we er allang uit zijn en het best haalbare economische stelsel voor de mensheid hebben bereikt, dat op enkele knelpunten nog bijgesteld moet worden, waar politici dan ook druk mee bezig zijn. Het gevolg is een gebrek aan alternatieve vooruitzichten, die een blindheid veroorzaken, zodat men thans tastend en struikelend het bestaande duistere pad van de vrije markt volgt, dat in onevenwichtigheid, onzekerheid en complexiteit alleen maar toeneemt. De perspectieven komen niet verder dan een of twee jaar en gaan van crisismanagement naar crisismanagement.

Kennelijk dendert de ervaring van het gevreesde marxisme of communisme nog na, alsof dat systeem een referentie moet zijn voor alle utopieën, als spookbeeld of falend systeem. Het marxisme, dat de kapitalistische macht van individuen wegnam - uit rechtvaardigheid - en de macht naar de overheid overhevelde waardoor elk

initiatief van de burgers of arbeiders verloren ging, heeft inmiddels definitief aan aantrekkingskracht verloren.

Wat blijft er over?

Visionair gaat het in de politiek niet verder dan een inzet de knellendste obstakels in het systeem weg te nemen, bijvoorbeeld door het aanstellen van financiële toezichthouders. Corrigerende maatregelen komen aan de orde om de onzekere pensioenvoorziening te veilig te stellen, waarbij het al moeilijk genoeg blijkt te zijn om knelpunten in onze politieke constellatie om te buigen.

Toch moet het een geweldige uitdaging zijn voor politicologen, economen, sociale wetenschappers, psychologen of antropologen een samenlevingsvorm te bedenken die op zich haalbaar is, en die een nieuw zicht op welzijn geeft. Een toekomstperspectief voor de mens waaraan op termijn gewerkt kan worden. Het zou toch geweldig zijn, frisse, nieuwe economische ideeën op hun kwaliteit en haalbaarheid met elkaar te vergelijken. Maar er zijn helaas geen alternatieven. Een gemiste kans.

Is het geen kans waard een gezonde dynamische economie te bedenken die niet noodzakelijkerwijs hoeft te groeien maar wel uitdagingen biedt voor innovatie en initiatief? Kunnen we ons de weg van een metatransitie voorstellen, naar een veerkrachtig, ecologisch duurzaam, sociaal-rechtvaardig, economisch uiterst stabiel en een zeer democratisch samenlevingsmodel?

Professor Tim Jackson schrijft: *Meer dan wat ook is er dringend behoefte om een veerkrachtig en duurzaam macro-economisch model te ontwikkelen dat niet langer gebaseerd is op ononderbroken consumptiegroei. De duidelijkste boodschap uit de financiële crisis van 2008 is dat ons huidige model van economisch succes fundamenteel ondeugdelijk is. Voor de hoogontwikkelde economieën in de Westerse wereld, is welvaart zonder groei niet*

langer een utopische droom, maar een financiële en ecologische noodzaak.'

De optimist denkt, we vinden wel een oplossing binnen het huidige systeem, de pessimist ziet het op een goeie dag helemaal mis gaan. Wie is de realist?

Over realisme gesproken, hoe uiterst naïef is het vertrouwen op continue en oneindige groei wel niet? De kapitalistische bestaansvoorwaarde is groei, consumptie moet alsmar toenemen, meer omzet en meer winst zijn dwingende eisen. Echter, beheersing van grondstoffen, controle op productieprocessen die het milieu schaden, toezicht op kartelvorming en de macht van mondiale schaalvergroting is in het licht van de toekomst gewenst. Het kwetsbare ecologische milieu en de eindigheid van grondstoffen eisen geen uitverkoop, maar beheersing. De vrije markteconomie kent helaas geen zelfregulering, alleen de crisis reguleert.

Trouwens, hoe naïef zou het vertrouwen in een vrijwillige beheersing van de winstbelustheid zijn in de financiële wereld, wat de onevenwichtigheid van crisis naar crisis laat leiden? De mensheid verdient beter.

Natuurlijk is het zo dat een utopie, die niet of nooit realiseerbaar kan zijn, geen uitdaging is om daar sowieso aandacht aan te schenken. We hebben wel meer te doen, belangrijker dingen, zoals ons hoofd boven water houden. Anderzijds is het ook zo, dat een utopie geen utopie mag heten als het voorstel geen substantiële wending beschrijft van het bestaande. Het perspectief moet een vernieuwing zijn maar ook een verbetering. Want een utopie is geen utopie wanneer die economie geen aanzienlijke verbetering belooft ten opzichte van de vrije markt, waaronder ook een beter staatsbestel.

De gedachte achter deze utopie wordt dan ook ingegeven door een ethisch motief. Het gaat uit van de kwalijke bijverschijnselen van het neoliberalisme, maar de goede dingen die het heeft voortgebracht kunnen we behouden. De utopie die hier beschreven wordt, belooft dan ook een drastische wending en een reële verbetering in het leven voor een ieder.

Natuurlijk niet ultiem, want elk mens is belast met een subject en een waardensysteem dat hiërarchisch gedifferentieerd is. Veel daarin is overeenkomstig, maar minstens zoveel genuanceerde verschillen bepalen het keuzeveld van voorkeuren bij elk individu. Wanneer een utopie de belangrijkste en/of meeste problemen oplost, dan zouden we evolutionair gezien een aardige stap vooruit maken.

Dat de wending ook een democratische ingreep tot realisering moet zijn, in plaats van een bloedige oproep tot revolutie, zal te wensen zijn. Het realiseren van een substantiële verbetering gaat uiteraard niet vanzelf. Maar het begint met een helder en aantrekkelijk perspectief, dat voorstelbaar is en voldoende doordacht. Inclusief de mogelijke haalbaarheid, ook al is het een enorme stap die gezet moet worden, met een geweldige verandering ten opzichte van het huidige neoliberalisme. Zo'n utopische economie en een nieuwe democratie is iets om naar uit te kijken.

Zijn er in de historie wel eens grote wendingen geweest? Dat zou een eerste vraag kunnen zijn. Er zijn genoeg omwentelingen geweest om te vertrouwen dat een bestaande sociale toestand die breed geaccepteerd werd veranderen kan, denk aan de afschaffing van: de heksenjacht, de slavernij en het kolonialisme, maar ook veranderingen zoals: vrijheid, gelijkheid en broederschap

in de Franse revolutie, secularisme, vrouwenemancipatie democratie en communisme.

Verbetering.

Wat zou er moeten verbeteren om enthousiast te worden over een nieuw economisch systeem? En moet die verbetering ook voor iedereen gelden? Moet iedereen blij zijn met een door een meerderheid gekozen democratische utopie? Waarschijnlijk niet.

Dieven zullen nooit blij zijn met de politie en fraudeurs niet met openbare aanklagers; incasseerders van huizenhoge bonussen kunnen niet tevreden zijn met het afschaffen van exorbitante beloningen; zwendelaars die het milieu aan hun laars lappen blijven liever bij het oude, en uitbuiters van jonge kinderen, verslaafden of kansarmen evenzeer.

Kortom, een utopie kan het niet iedereen naar de zin maken. In welke samenleving dan ook, vrijheid zal hoog gewaardeerd worden, maar tevens beknot om ongewenste praktijken te weren. Wie complete vrijheid wenst krijgt anarchie, met alle kwalijke gevolgen voor veiligheid en bezit. Teveel beknotting van vrijheid neemt tegelijkertijd het nodige initiatief weg. Daarentegen leidt teveel vrijheid tot ethische onaanvaardbaarheid, zoals onrechtvaardigheid. Vrijheid en geborgenheid zijn twee uitersten die ergens in combinatie samen komen. Welke tussenweg neemt deze utopie?

Wat is het uitgangspunt?

Evolutionair gezien komt deze utopie voort uit selectiedruk en selectieruimte, waarbij het streven de reactienorm is. Wat dit alles betekent zullen we duidelijk

maken. Selectiedruk komt voort uit elk gevoeld nadeel in het huidige systeem, selectieruimte zorgt voor een uitweg naar positieve mogelijkheden. De reactienorm is de balans ofwel de tevredenheid over het leven in de omgeving, zodanig dat veranderingen of verbeteringen niet meer nodig zijn. Het uitgangspunt voor deze utopie is heel praktisch en evolutionair gestoeld: het opruimen van diepliggende problemen met een ethische agenda. De utopie die we presenteren is eveneens reëel omdat die uitgaat van wat nu goed is moet blijven. Bijzonder is nu, dat deze utopische economie het belang van de economie zelf reduceert, ten gunste van het vrije leven.

Economie en staatsbestel.

Zowel de economie als een staatsbestel bieden bepaalde garanties voor de bestaanszekerheid. Voedsel, kleding en onderdak vielen van ouds her meer onder de vlag van de economie, alles wat met voortplanting te maken had, kinderen, school en veiligheid viel meer onder de hoede van de overheid.

We kennen nog altijd de opdeling: private en publieke sector. Overheden hadden de soevereiniteit en autoriteit over een bepaald gebied. De economie was in principe niet afgebakend binnen een staat. Handel ging over de grenzen. Elk gebiedsdeel had zijn eigen wetten, die vaak ook de economie betroffen.

De twee grootheden: economie en staatsbestel beïnvloeden elkaar echter wel. Dat wel zeggen dat de kwaliteit van een overheid, met al of geen vrijheden, de kwaliteit van een economie kan bepalen. Ook andersom, kan de kwaliteit van een economie de staatshuishouding belemmeren of bevoordelen. Waar het om gaat is dit: een utopie die alleen gericht is op een staatsinrichting of

alleen op een economie heeft een grote kans te falen, omdat beide fenomenen van elkaar afhankelijk zijn. Maar ook, wat de bestaanszekerheid betreft, elk apart onderdeel van het leven gaat of de economie, dan wel de overheid aan.

Omdat de grootste wending in Eunomia met de economie te maken heeft behandelen we die het eerst. De staatsinrichting en bemoeienis wijkt minder af van de democratie die we nu in Nederland hebben, met dit verschil dat deze veel nadrukkelijker en moderner wordt ingevuld.

Hoezo een systeem?

De economische gevolgen, goed of ongunstig, komen van de onveranderlijke kenmerken die aan de economische inrichting eigen zijn, die verbonden zijn in haar eigen causaliteit, dat noemen we een systeem. Het behelst de onderlinge verbondenheid in handelingen en psychologische en/of logische bepalingen die voor alle deelnemers evident zijn in het gedrag en geen uitleg of verklaring meer nodig hebben. De inherente logica van het systeem kan niet doorbroken worden zonder het systeem te schaden. Het systeem is als een auto, waarvan de onderdelen, inclusief de brandstof, wegen, bestuurder een samenhangend geheel zijn. Zodat het ontbreken van een onderdeel, een lege accu of een opgebroken weg het systeem laat stagneren. Het macht van het systeem zit verankerd in cognitieve vermogens van alle betrokkenen en daarmee in de handelingen die hun leven bepalen, in de mechanismen, de instituties, maar vooral in positieve waarden die in de som hun bevestiging zoeken.

Zo'n economisch systeem, zoals de vrije markt, is een samenstel van mechanismen, intenties, instituties

en faciliteiten dat telkens tot een zelfde resultaat komt, met zowel een positieve als een negatieve uitslag.

Bij voorbeeld: Het streven naar concurrentievoordeel leidt tot positieve bedrijfsresultaten door lagere prijzen voor kopers of een betere kwaliteit producten of diensten. Het nadeel is echter dat het faillissementen in de hand werkt, met werkloosheid en belastende kosten voor de overheid. Het stochastische resultaat is inherent aan het systeem. Het systeem levert dilemma's zoals de buffereis voor banken, die juist geld beschikbaar moeten stellen om bedrijven te laten investeren en om zelf winst te maken. Economische groei druist ook in tegen CO₂-doelstellingen. De kwaliteit van het economische vrije marktsysteem zullen we daarom beoordelen aan het aantal voordelen en nadelen in hun onderlinge gewicht. De balans bepaalt de aantrekkelijkheid van het systeem bij een keuze. Maar welk alternatief is er?

Ook een democratisch staatsbestel is gebonden aan het economische bestel, ondanks de controlerende en sanctionerende instanties. Met beleidsmaatregelen, wetten en instituties die beschermende functies hebben, naast de vakbeweging en consumentenorganisaties; deze grote organisaties kunnen flinke schade toebrengen aan bedrijven of sectoren door kritiek te uiten via de media, in demonstraties of door stakingen. De kwaliteit van de controle is deel van de kwaliteit van het hele systeem.

Bijvoorbeeld: wanneer ontevredenheid ontstaat door onaanvaardbare arbeidsomstandigheden waardoor de protesten leiden tot stakingen of geweld, dan zou dat sanctionerend en corrigerend kunnen werken voor de betreffende bedrijven, maar als een economie inherent niet kan leiden tot verwaarlozing, onaanvaardbare eisen of uitbuiting, dan is zo'n systeem natuur beter en eerder te prefereren.

De gebondenheid.

In hoeverre zijn we gebonden aan het systeem? De verknoptheid met ons leven is totaal. Wanneer het systeem zou uitvallen, dan vallen er doden in gigantische aantallen. Voedsel wordt dan niet meer geproduceerd, de ketens in de distributie vallen stil, want niets wordt aangevoerd, geproduceerd en verkocht. Aankopen en verkopen in alle schakels laten het systeem draaien. Alles wat van geld afhankelijk is zou niet meer leverbaar zijn. Zelfs gezondheidszorg, tegenwoordig ingekapseld is in de vrije markt, laat zieken sterven; want de dokter en het verplegend personeel eisen hun inkomen. Een complete chaos en catastrofe zou het gevolg zijn wanneer het systeem stagneert of uiteen valt. Het vrije marktsysteem is een weefsel dat, zoals het draait, in stand gehouden moet worden, want de afhankelijkheid ervan is voor een ieder totaal.

Goed en slecht.

Wat is er allemaal goed in de liberale economie en wat slecht? En wat is er mis met ons democratisch staatsbestel?

Deze vragen gesteld op een politiek blog zou een overweldigende stortvloed aan reacties opbrengen. Wat inhoudt dat er weinig mankeert aan de algemene en specifieke betrokkenheid met de politiek/economische plannen en gebeurtenissen. Het geeft aan hoe betrokken mensen zijn bij politieke vraagstukken die hun eigen leven aangaan. De vraag in dit verband is echter, of die reacties wel de kern van het economische systeem en de democratie zullen raken, dan wel dat ze verschuivingen beogen van links naar rechts of andersom, of meer naar

het politieke midden. Globaal houdt de kritiek meestal in: meer of minder overheidsbemoeiing, meer of minder vrijheden, meer nationale of mondiale sentimenten. Of verschuivingen in belangen, zoals meer financiën naar het onderwijs, meer voor de zorg, innovatie, gemeenten, of juist niet. Elke partij heeft zo haar voorkeuren.

Als we de vraag nogmaals stellen dan gaat het hier om de inherente nadelen aan het systeem zelf en de faciliteiten waaraan het verbonden is. Bijkomstig zijn de vragen hoe we in dit systeem verzeild zijn geraakt; maar minder bijkomstig is de vraag of het systeem niet enorm is geëvolueerd met de technologische automatisering en robotisering, de mondiale commerciële schaalvergroting, ondersteund door een digitale, financiële verwevenheid op wereldschaal.

Of juist andersom, wat de democratie betreft, die juist achtergebleven is bij de sociale ontwikkelingen en het hogere opleidingsniveau. Zodat de vraag opkomt: Hebben deze systemen nog wel toekomst? En zo ja, hoe lang nog?

Waarom veel kritiek op het systeem verstomt komt, doordat het kapitalisme naast veel nadelen ook de nodige voordelen biedt. Voor sommigen in de westerse wereld is de vrije markt een walhalla, met ongekende mogelijkheden. We zullen zowel de nadelen als de voordelen onder de loep nemen en in verband brengen met Eunomia, zoals we de utopie noemen. Afgeleid van het Grieks, dat zoveel als *'de goede constitutie, het goede regiem'* betekent. Wil deze beoogde utopie beter zijn dan zullen we toch eerst een goed zicht moeten hebben in de voor- en nadelen van de consumptiemaatschappij, of het neoliberalisme zoals u wilt, willen we geen oude schoenen weggooiden voor we nieuwe hebben.

Concentreren we de aandacht op het neoliberale systeem, dan hebben we het over vrijheid van handelen en initiatief. Een prachtige eigenschap van het systeem. Maar ook een dief neemt initiatief, waarmee gezegd is dat initiatief verbonden moet worden aan wat positieve resultaten geeft. Hebben we het over het kapitalisme dan concentreert de gedachte zich rond het belang van het kapitaal en de functie daarvan. Geld is een handig ruilmiddel, alleen is die functie voor een deel aangevuld met geld als product en handelswaar. Juist die functie staat onder grote druk, omdat de recente problemen veroorzaakt zijn door het geld en in het bijzonder door schulden waaraan verdiend kan worden, maar ook door speculaties die winsten maar eveneens grote verliezen kunnen geven. De consumptiemaatschappij betekent de strikte noodzaak om telkens meer te verkopen en meer te kopen om het systeem in stand te houden. Dan is er het aspect van de concurrentie, dat vanaf het individu tot in alle geledingen van de markt zijn plek moet zien te veroveren. In het competitie-systeem wint de beste en verliest de mindere; dat drijft mensen en bedrijven met kwaliteiten en beloningen uit elkaar. Wie weinig kan inbrengen komt aan de onderkant van de samenleving.

Natuurlijk liggen de vier genoemde aspecten in elkaars verlengde en vormen ze samen het systeem. Dat systeem is verder verweven met het staatsbestel, dat dienstbaar moet zijn aan de vrije markt omdat de macht toch ligt bij de economie. Veel goederen en diensten zijn levensvereisten maar ook begerenswaardig, daar kunnen we vooralsnog positief tegenover staan. Goederen en diensten verrijken het leven. Een utopie zou daar ook ruimschoots in moeten voorzien. Het liberalisme zegt ons: Een vrije markt biedt de meest efficiënte toedeling van arbeid, kapitaal, goederen en diensten en is een